

Наше глобальне завдання - системна перебудова економіки

Виступ Президента України Л.Д.КУЧМИ
на науково-економічній конференції в Пущі-Озерній
4 березня 1999 року

Шановні учасники конференції!

Основною метою нашого зібрання була спроба обговорити шляхи поглиблення трансформаційних процесів в Україні і на підставі цього обґрунтувати стратегічні завдання стабілізації економічної ситуації в державі, виходу на траєкторію сталого розвитку. Вважаю, що цієї мети досягнуто.

Завдяки предметній розмові, що відбулася, ми одержали можливість значно глибше, а головне, більш системно оцінювати повсякденну практику, бачити перспективу. Хоча, природно, багато питань, зокрема тих, що стосуються технологічного забезпечення намічених параметрів розвитку, потребують додаткового осмислення. Не маю наміру коментувати численні проблеми, які порушувалися у доповідях та виступах. Тим більше ті, що стосуються термінів Програми. Необхідні узагальнення будуть зроблені урядом, міністерствами та відомствами і враховані при виробленні конкретних рішень.

Хотілося б докладніше торкнутися кількох питань, що визначають загальний зміст стратегії дальших економічних перетворень. Проектом програми "Україна-2010" окреслено, як відзначалося у ході дискусії, достатньо високі і водночас цілком реальні параметри економічного розвитку. Ми домовилися про визначення трьох етапів цього періоду.

Перший з них - 1999-2000 роки, коли має бути вирішено винятково складний комплекс завдань, пов'язаних з остаточним подоланням кризових процесів у сфері виробництва з економічною стабілізацією.

Другий етап - 2001-2005 роки. Впродовж цього періоду повинні відбутися докорінні зміни в економічній динаміці. За розрахунками, що пропонуються, середньорічний темп зростання ВВП прогнозується на рівні 6-7 відсотків.

Наступний етап - 2006-2010 роки, коли темпи зростання сягнуть 8 відсотків. Відповідні розрахунки зроблено рядом науково-дослідних установ, зокрема Інститутом економічного прогнозування НАН України, який очолює академік Геєць, Міністерством економіки. Опонентам (а що вони будуть, сумніватися не доводиться) рекомендую: апелюйте до Валерія Михайловича.

Додам, що основні макроекономічні параметри проекту Програми "Україна-2010" були попередньо схвалені Президією Національної академії наук (про це говорив на конференції Борис Євгенович Патон) та урядом України. Наскільки я зрозумів з дискусії, учасники конференції погоджуються з визначеними параметрами економічного зростання. Водночас ми, напевне, єдині в усвідомленні того, що ця мета стане реальною - давайте скажемо про це щиро і відверто - лише за умов збереження жорсткої макроекономічної політики. Звичайно, хочу особливо наголосити на цьому, з урахуванням напрацьованого досвіду та минулих помилок. Я про них уже не раз говорив у своїх попередніх виступах, зокрема у Позачерговому посланні до Верховної Ради. Конференція, як я зрозумів, вважає некоректними думки та пропозиції щодо можливості використання інфляційної моделі економічного зростання.

Виходячи з дискусії, що відбулася, ми чітко формулюємо свою позицію: у проведенні економічної політики Україна повинна й надалі дотримуватися принципу пріоритетності грошової та фінансової стабілізації. Економічне зростання має забезпечуватися максимально можливим зміцненням національної грошової одиниці, її надійністю та стабільністю. У зв'язку з цим слід погодитися з відповідними параметрами, визначеними в проекті Програми. Я їх нагадаю: зниження інфляції з 20 відсотків у 1998 році до 10-12 відсотків у 2000-му. І далі: до 7 відсотків щорічно у 2001-2005 роках та до 5 відсотків у наступний період (2006-2010 роки).

Дуже важливо, щоб люди повірили: за будь-яких умов Україна не піде шляхом інфляційного розвитку своєї економіки. Віднині це позиція не лише Президента, Уряду, Національного банку. Це і позиція конференції, всіх її учасників. На мою думку, маємо добрий приклад відповідального, а не популістського підходу до завдань економічної політики держави. Інша річ: грошова політика має бути більш гнучкою, здійснюватися (як про це говорилося у виступах) не за принципом "Чим менше грошей, тим менше клопоту", а відповідно до існуючих умов економічного розвитку. Ми говоримо "ні" емісійному шляху розв'язання найгостріших проблем, які накопичилися в економіці.

Що ж стосується процентної політики, то тут, шановний Вікторе Андрійовичу, шукайте разом з урядом більш конструктивних рішень. Ми весь час справедливо наголошуємо на тому, що одним з визначальних пріоритетів економічної політики є зміцнення банківської системи. Однак я повністю погоджуюся з думкою професора О.Василика з приводу того, що банківська система не може триматися лише на спекулятивних операціях. Врешті-решт потрібно зрозуміти просту істину: без стабільної економіки надійність банківської системи, як і стійкість національної грошової одиниці, є неможливою. В цьому переконує власний досвід минулого року. Потрібно робити відповідні висновки.

Водночас досвід попередніх років засвідчує, що сама по собі грошова стабілізація неспроможна створити необхідні передумови економічного зростання. Вона має органічно поєднуватися з розв'язанням найгострішої на даний момент проблеми - стабілізації фінансової системи і, перш за все, системи державних фінансів. Відповідно ми маємо чітко визначитися і стосовно іншого, не менш значущого аспекту макроекономічної політики - дефіциту державного бюджету.

Починаючи з 1990 року, основні колізії в українській економіці значною, а можливо, й вирішальною мірою породжувалися саме надзвичайно високим дефіцитом бюджету. Майже ціле десятиріччя держава жила не за своїми можливостями. То про які економічні зрушення могла йти мова? Змінити ситуацію нам вдалося лише минулого року. Дефіцит зменшено до 2 відсотків проти 6,7 у 1997 році. Нинішнього року бюджетний дефіцит не перевищить 1 відсотка від ВВП. Цю позитивну тенденцію треба будь-що закріпити і зробити необоротною. Розрахунки показують, що визначені темпи економічного зростання можна буде реалізувати за умови як високої стабільності грошової одиниці, так і утримання впродовж наступного десятиріччя дефіциту державного бюджету на рівні 0,5-1,5 відсотка від валового внутрішнього продукту. Хотів би сподіватися на розуміння не лише значущості, а й усієї складності саме такого вибору фінансової політики. Належить докласти ще багато зусиль, щоб переконати в його коректності та доцільності в першу чергу парламент. Треба ж, нарешті, подивитися правді в вічі і визнати, що без дальшого глибокого реформування сфери державного споживання, приведення бюджетної системи у відповідність з реальними фінансовими можливостями ми ніколи не вийдемо з перманентної економічної кризи.

Всі, напевне, пам'ятають перебіг подій минулого року, коли не тільки ряд депутатів, а й деякі фракції рішуче відстоювали державний бюджет з дефіцитом 6-8 відсотків. Ціною неймовірних зусиль вдалося настояти на своєму.

Неважко уявити, якими були б зараз рівень інфляції та курс гривні, якби нам це не вдалося. Поєднання низької інфляції з низьким бюджетним дефіцитом дасть можливість досягти того, що в останні роки у нас не виходило, - зменшити обсяги фондів запозичень держави, розпочати демонтаж боргової "піраміди", переорієнтувати на цій основі фінансові потоки з бюджетної сфери у реальну економіку. Альтернативи цьому просто немає. На моє прохання в Інституті економічного прогнозування зроблено різноваріантні розрахунки. Вони показали, що за навіть незначного зростання зазначених параметрів - середньорічної інфляції до 25-30 відсотків і бюджетного дефіциту до 5-6 відсотків - неминуче настане істотне зниження темпів збільшення ВВП. Вони не перевищуватимуть 2-3 відсотків.

Це рівнозначно збереженню стагнації економіки. У чому, сподіваюся, присутніх переконала доповідь академіка Гейця.

Нікого з нас - Президента, Уряд, Верховну Раду, а головне, наш народ такий сценарій не може влаштувати. Коли йдеться про долю держави, про її майбутнє (а наступне десятиріччя може стати визначальним у нашій історії) треба налаштовувати себе на максимум, на оптимальні завдання, хоч якими складними і напруженими вони можуть здатися. Далі. Про якісні характеристики політики економічного зростання. У доповідях та виступах (про це говорили, зокрема, академіки Б.Патон, В.Семиноженко, В.Трефілов та інші учасники дискусії) акцентувалася увага на широкому комплексі питань, пов'язаних з утвердженням в Україні науково-технологічної моделі економічного розвитку.

Потреба у ній очевидна і гостра.

Розвиток цивілізації у ХХ сторіччі переконливо підтверджує, що головним чинником стійкого економічного зростання будь-якої країни можуть бути лише науково-технологічні інновації, застосування яких суттєво змінює обсяги та якість виробництва і споживання.

Особливу актуальність інноваційний розвиток має для України.

Повірте, я дуже добре розумію цю проблему.

Вона пов'язана з необхідністю докорінної перебудови достатньо потужного і в той же час надвитратного та неефективного виробництва, що дісталось нам у спадщину. Відсутність структурної перебудови інноваційного змісту навіть за умов економічного зростання генеруватиме залежну економіку другорядного типу. У цьому зв'язку повністю поділяю сказане учора: Україна зможе претендувати на належне місце в Європі та світі лише у разі спроможності опанувати найбільш складний інноваційний шлях розвитку, підвалини якого мають бути реалізовані в процесі структурної перебудови економіки.

Йдеться про забезпечення єдності у реалізації завдань структурної та інноваційної політики. В іншому разі змінити сировинний вектор розвитку економічних процесів, який нині стихійно формується, буде неможливо. Україна залишиться економічним аутсайдером. Звідси визначення стратегічної мети Програми економічних перетворень, яку ми обговорюємо. У наступному десятиріччі мають бути створені необхідні економічні, науково-технічні та соціальні передумови утвердження України як високотехнологічної держави, її входження до технологічно розвинених країн світу. Наявний інтелектуальний та науково-технічний потенціал, який зберігає можливості не лише свого оновлення, а й дальшого розвитку, забезпечує реальність зазначеної мети. За великим рахунком, її досягненню повинен підпорядковуватися весь комплекс заходів економічної та соціальної політики.

Що пропонується?

Програмою "Україна-2010" передбачене поетапне вирішення даного питання. Треба бути реалістами і бачити: після майже десятирічної виснажливої кризи у державі немає потрібних інвестиційних ресурсів. Передбачається,

що на першому етапі інвестиційною основою структурної перебудови та економічного зростання мають стати:

по-перше, проведення радикальної податкової реформи. Вона покликана не лише істотно послабити податковий тиск на суб'єкти економічної діяльності, а й стимулювати нагромадження капіталу, нарощування та інноваційне оновлення виробництва. Це, якщо хочете, одне з невідкладних, ключових завдань поточної політики, вирішення якого докорінно змінить економічну ситуацію в державі;

по-друге, слід зробити все можливе для зміцнення банківської системи, істотного зниження ціни банківського кредиту;

по-третє, проведення широкомасштабної грошової приватизації із залученням до цього іноземних інвесторів;

по-четверте, здійснення ефективної, як про це говорилося у виступах, амортизаційної політики;

по-п'яте, забезпечення максимально сприятливих умов для розвитку малого та середнього підприємництва. Це винятково важливий резерв. На жаль, поки що я не бачу в уряді, органах влади достатнього розуміння його значення - далі розмов справа не йде.

Питаю голів обласних адміністрацій: чого чекаємо, які нормативні документи ще потрібні? Я готовий хоч завтра видати необхідні укази. Але ж треба діяти, швидше позбавлятися від застарілих стереотипів та уявлень про основи і напрямки економічного розвитку;

по-шосте, легалізація значної частки тіньової економіки. Про значення цього чинника свідчить, хоч як прикро про це говорити, вже одна така цифра: у "тіні" здійснюється близько 40 відсотків економічної діяльності.

Багато цінних думок сказано з приводу цього академіком Мамутовим;

по-сьоме, істотне підвищення рівня використання виробничих потужностей. Тут у нас склалася дещо інша, ніж у багатьох країнах світу, ситуація. Для збільшення і якісного оновлення виробництва в Україні не потрібно будувати нові цехи чи розширювати виробничі площі. Я знайомий з інвестиційними проектами багатьох вітчизняних підприємств і маю підстави стверджувати: практично кожному з них (якщо не брати до уваги гігантів) потрібні відносно скромні інвестиції (3-5 млн. доларів), щоб налагодити випуск потрібної на ринку, високоякісної та конкурентоспроможної продукції. Мені також відомо, що багато підприємств готові самі мобілізувати потрібні кошти, але не роблять цього через неймовірно високі податки. Треба зробити все, щоб уже в першому півріччі цього року було прийнято Податковий кодекс і знято цю застарілу проблему.

Які питання економічної політики зазначеного періоду ще не знайшли у проекті Програми достатнього обґрунтування?

Їх, на мій погляд, кілька.

Перш за все потрібно погодитися з думкою академіка В.Кухаря щодо необхідності опрацювання спеціального розділу, що стосуватиметься проблем поглиблення екологічної безпеки держави. Наступне коло питань стосується здійснення комплексної системи правових, економічних, соціальних та організаційних заходів, пов'язаних з реструктуризацією підприємств, прискоренням їх адаптації до ринкових умов. Кінцевою метою реструктуризації має стати поліпшення фінансового стану підприємств та забезпечення випуску конкурентоспроможної продукції спочатку хоча б для внутрішнього ринку. Підприємства, які не в змозі досягти цієї мети, мають бути піддані, як це робиться у всьому цивілізованому світі, процедурі банкрутства, а в окремих випадках - консервації.

Розумію, що це жорсткий, болісний шлях. Але іншого просто не дано. Структура виробництва в Україні сформована під принципово іншу схему господарських зв'язків, які ніколи не будуть відновлені. Це реалії життя, і ними слід керуватися.

Я нещодавно докладно зупинявся на цьому питанні у виступі на з'їзді УСПП. Уряд у невідкладному порядку повинен опрацювати максимально конкретну програму економічного стимулювання реструктуризації підприємств різних галузей, перенести на її реалізацію центр ваги у своїй економічній роботі. Такі програми мають бути і в кожному регіоні.

Ще раз повторюю: підвищення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва, а отже, і його виживання, можливе лише на цій основі. Мені також здається, що не підкріплена належною аргументацією та частина проекту Програми, яка стосується особливостей структурної політики на більш ранньому етапі - у період до 2005 року.

Треба ще раз ґрунтовно проаналізувати цю справу, виходячи з наявних інвестиційних можливостей, які в зазначений період будуть ще недостатніми.

Ми повинні чітко й однозначно сказати собі і людям: нашими пріоритетами у 1999-2005 роках будуть виключно галузі з швидким обігом капіталу, які можуть дати швидку віддачу, зростаючі бюджетні надходження, мають потенційно широкий внутрішній ринок. Це, по-перше, весь продовольчий комплекс - сільське господарство, переробна та харчова промисловість. Потрібні глибокі якісні зміни у цьому секторі економіки та галузях, що забезпечують його технічне та технологічне переоснащення;

по-друге, легка та деревообробна промисловість, а також промисловість, що виробляє медпрепарати, сфера послуг;

по-третє, проведення активної політики у житловому будівництві, що розглядається як одна з вагомих передумов загального оздоровлення економічного процесу. На жаль, в уряді поки що немає достатнього розуміння цієї проблеми;

по-четверте, реалізація розгорнутої програми енергозбереження;

і, по-п'яте, підтримка визначених державними програм високотехнологічних виробництв.

Деякі інші акценти в структурній політиці можна буде робити в 2006-2010 роках. Очікується, що на цей час в Україні відбудеться суттєве зростання інвестиційного потенціалу.

З урахуванням цього виникне можливість внести відповідні корективи і в структурну політику - перенести основні акценти з галузей швидкого обігу капіталу на високотехнологічні сфери. Тобто утвердження в широких параметрах науково-технологічної моделі розвитку відбудеться у більш пізній період. Такими є наші реалії. Їх потрібно розуміти, а головне - враховувати в економічній політиці.

Сподіваюсь на вашу підтримку такої логіки структурної політики. Її потрібно, на мою думку, більш чітко окреслити при доопрацюванні проекту програми "Україна-2010".

Дуже важлива тема - ставлення до політики ринкової трансформації економіки, здійснюваних реформ.

Уважно аналізуючи доповіді та виступи, я можу констатувати спільність поглядів на те, що будь-які намагання повернути розвиток економічних процесів у зворотному напрямку є вкрай небезпечними. Вони несуть загрозу державності, національній безпеці. Ми стали на шлях докорінної зміни суспільного устрою - демонтажу тоталітарної системи не тільки і не стільки тому, що цього хотілося тим чи іншим політичним силам. Ця система розвалилася передусім під тягарем власних внутрішніх протиріч. Переконали, що історія доведе правоту цієї позиції.

Але справа не тільки у політичних оцінках.

У нас, напевне, немає розходжень і в розумінні того, що ринкова трансформація економіки та здійснення широкомасштабних реформ - це не самоціль, а інструмент економічних перетворень, основний засіб не лише стабілізації економіки, а перш за все її якісного, в тому числі і технологічного удосконалення, забезпечення реального повороту всієї господарської системи до людини, виходу на новий рівень задоволення її життєвих потреб та інтересів.

Водночас це єдино можливий шлях зміцнення демократичних засад розвитку держави, прилучення її до надбань світової цивілізації. У зв'язку з цим потрібно, на мою думку, враховувати таке. Низька ефективність реформ (а це треба визнати), великі втрати, яких зазнало суспільство у ході їх проведення, розчарування людей, послаблення або й втрата віри у перспективу пояснюються не тими аргументами, до яких дехто вдається. Справа не в сутності і цілях реформ, а в їхній структурній недовіршеності та некомплексності, у навмисному гальмуванні темпів їх реалізації.

Ця принципова оцінка має визначити основну спрямованість політики дальшого економічного розвитку держави. Треба забезпечувати наступність реформ, концентрувати зусилля на досягненні такої критичної маси якісних перетворень, яка дозволила б повною мірою задіяти ринкові механізми, відвести їм вирішальну роль у стабілізації та системному оновленні економіки, посиленні її соціальної спрямованості.

Недоліком попередніх економічних перетворень (як це нині стає достатньо очевидним) є також порушення принципу пропорційності між демонтажем адміністративних важелів управління та заміною їх ринковими регуляторами. Вакуум, що сформувався вже на початковій стадії реформ, заповнився квазіринковими, деструктивними за своєю природою чинниками. Звідси ще одне ключове завдання економічної політики на наступний період - виправлення допущених у ході проведення реформ деформацій, підтримка ефективних, соціально орієнтованих ринкових структур і рішуче обмеження тих, що працюють у тіні, дискредитують ідеї та основи ринку. Наше завдання - сформувати такий ринковий механізм, який був би рушієм економічного прогресу, змушував суб'єктів господарювання нарощувати обсяги виробництва, відмовлятися від випуску застарілої продукції й освоювати нову, знижувати її собівартість, працювати над технологічним оновленням виробництва.

Вам добре відомо, що на цих напрямках ми просунулися вперед ще дуже мало. Хочу також торкнутися термінів здійснення завдань ринкового трансформування економіки. Звичайно, вони мають бути якомога стислішими. Цього вимагає не лише економічна, а й політична ситуація. Тут неприпустимі будь-які інтервали й антракти - у тому числі й ті, що можуть бути зумовлені політичними чинниками, зокрема наступними президентськими виборами. Водночас не тільки свій досвід, а й процеси, що відбуваються в інших пострадянських державах, засвідчують, що трансформаційний етап розвитку буде більш тривалим, ніж це уявлялося раніше. І значно довшим, ніж в інших країнах з перехідною економікою, що не входили до складу колишнього СРСР. Перетворення, які маємо здійснювати, у тому числі й у свідомості людей, морально-психологічній атмосфері в суспільстві, є на порядок складнішими. Найпильнішою уваги заслуговують питання, пов'язані з визначенням ролі і ступеня участі держави у реалізації основних завдань економічної стратегії.

Справа ця складна, багатогранна і теж ще, як слід, не осмислена. Ми переконалися на власному досвіді, наскільки небезпечним є послаблення за умов перехідної економіки дієздатності держави, її регулюючої функції. З цим, звичайно, не треба плутати бюрократизацію економічних відносин. Чинницьке свавілля, корумпованість апарату пояснюються не надмірністю втручання держави у ці відносини, а навпаки - низькою її дієздатністю, функціональною слабкістю.

Мусимо, як я вже зазначав, виходити з того, що сформовані у процесі реформ ринкові механізми поки що надто малоефективні. Вони не можуть в автономному режимі (без активного втручання держави) забезпечувати істотні зміни економічної ситуації на краще, вирішення завдань перспективного розвитку. Завдання полягає в тому, щоб знайти оптимальні варіанти рішень, які дозволяють не просто поєднувати державні регулятори з паростками ринкових відносин, а й відчутно сприяти зміцненню цих відносин.

Із сказаного випливає ще один принциповий висновок.

Перспективи посилення регулюючої функції держави повинні оцінюватися перш за все з точки зору нашого глобального завдання - системної перебудови економіки, поглиблення її ринкової трансформації. А якщо конкретніше, то маю на увазі створення необхідної нормативно-правової бази, ефективної ринкової інфраструктури, встановлення стабільних, прозорих, інституціонально визначених, а тому і невідчужуваних чиновництву, правил економічної діяльності.

У першу чергу політика реформ повинна зосереджуватися на удосконаленні всього комплексу відносин власності. Моя позиція у цьому питанні лишається незмінною. Ринкові перетворення тут мають і надалі здійснюватися у межах змішаної економіки шляхом підвищення ефективності всіх нині сформованих економічних укладів. У той же час посиленої уваги вимагає зміцнення позицій приватної власності, національного капіталу. Цей новий для нас сектор має постійно посилювати свою роль у відбудові національної економіки.

Недостатня ефективність відносин власності в Україні пояснюється багатьма факторами. У нас немає відпрацьованих механізмів трансформації грошової відповідальності в майнову, залишаються нерозвиненими ринки корпоративних цінних паперів та землі.

Усунути ці та інші перешкоди означає привести в дію потужні важелі зміцнення економічної системи.

Потребує поглиблення розвиток приватизаційних процесів. Я вже не раз наголошував: приватизація має проводитися не заради роздержавлення, а для того, щоб власність потрапила до рук тих, хто вміє нею ефективно розпоряджатися, залучати інвестиції, випускати конкурентоспроможну продукцію, давати людям роботу і добре платити за неї, своєчасно розраховуватися з державою. У нас не повинно бути ейфорії з приводу того, що на недержавних підприємствах вже випускається 70 відсотків усієї продукції. Маємо налаштувати себе і суспільну думку в цілому на те, що доведеться ще пройти серйозний етап приватизації, пов'язаний з формуванням ефективного власника, зміцненням - наголошую на цьому особливо - конкурентних позицій національного капіталу.

Відношу і цю проблему до визначальних у стратегії економічного розвитку на наступне десятиріччя.

У той же час не втрачає своєї вищрої актуальності необхідність дальшої дерегуляції економіки, усунення тяганини та бюрократизму при розв'язанні всього комплексу питань підприємницької діяльності, поглиблення вільної конкуренції та посилення її впливу на процеси ціноутворення. Держава має взяти на себе основний тягар і бути максимальною активною у вирішенні цих ключових завдань ринкової трансформації. У перехідний період це визначальна її функція. Спроможність держави не тільки декларувати, як це часто робиться зараз, а реально гарантувати утворення ринкових структур забезпечить відчутне зростання інвестиційної привабливості нашої економіки, зміцнення її конкурентних позицій. Тож утвердження в Україні моделі економічного зростання, заснованої, з одного боку, на активному стимулюванні всебічного розвитку ринкових відносин, а з другого, на використанні регульованих державою механізмів, є однією з базових позицій економічної стратегії.

Водночас було б абсолютно неправильним обмежувати регулюючу функцію держави лише прискоренням економічних реформ, ринкових перетворень. Практичний досвід переконує в тому, що за умов перехідної економіки держава не тільки не може, а й не має права (як це постійно провокується певними силами) залишати напризволяще реальний сектор економіки. Це дуже непросте питання порушував у своєму виступі директор Інституту економіки, академік Іван Іларіонович Лукінов.

Багато в чому я з ним згодний. Однак, гадаю, і ви погодитесь зі мною, що ця неоднозначна проблема теж достатньо не опрацьована економічною наукою.

Тут весь час маємо справу з крайнощами. Ті, чиї наукові погляди формувалися на базі не вітчизняної, а виключно зарубіжної економіки, хто живе за підказками і не бачить власних реалій, обстоюють якнайшвидше і безоглядне роздержавлення в абсолютно всіх сферах економічної діяльності. Інші ж, хто лишається у полоні старих економічних уявлень, ратує за прямо протилежне.

Сказати, що істина знаходиться десь посередині, було б надто банально і не зовсім точно. Справа, як мені здається, дещо в іншому. Давайте ще раз проаналізуємо світову економічну практику. Усі без винятку країни мають свої специфічні ресурси розвитку, або (як це формулює економічна наука) конкурентні переваги. Відповідно будується і державна політика. Створення найбільш сприятливих умов для реалізації таких переваг знову ж таки скрізь виступає як одна з визначальних функцій держави. Тому ставлю запитання, і перш за все перед собою: чому ми маємо здійснювати політику за якимись середніми, стандартними моделями економічного розвитку? До того ж такими, які побудовані на досвіді країн з так званої периферійної зони сучасного капіталізму і тому не враховують зазначених особливостей.

У виступах йшлося про конкурентні переваги України. Вони значні й різноманітні. Це, по-перше, кваліфіковані трудові ресурси; по-друге, значні запаси чорнозему, вигідно розміщені сільськогосподарські угіддя та сприятливі природно-кліматичні умови; по-третє, значні вільні виробничі площі, що дозволяє, як я вже зазначав, нарощувати виробництво з відносно невеликими витратами; по-четверте, вигідне географічне положення і транспортна

інфраструктура. І, звичайно, не можна не сказати про науково-технологічний потенціал України. Це визнані у світі наукові школи та унікальні технології у багатьох галузях, спроможні забезпечити розвиток високотехнологічного виробництва на сучасному світовому рівні.

З огляду на сказане підкреслюю: створення найбільш сприятливих правових, інституціональних та економічних умов реалізації конкурентних переваг вітчизняної економіки - це ще одна принципово важлива функція держави, значення якої надалі не тільки не зменшуватиметься, а навпаки, весь час зростатиме.

Тут ще також залишається чимало знаків запитання. Особливого значення я надаю науковому забезпеченню ефективної стратегії аграрної політики держави, адаптації підприємств АПК до умов ринкової кон'юнктури, зміцненню їхнього фінансового стану, утвердженню України як держави з високоефективним експортоспроможним сільським господарством.

Докладно я мав можливість зупинитися на цих питаннях на Всеукраїнських зборах селян. Водночас я хотів би застерегти від односторонньої оцінки діяльності аграрного сектора тільки за валовими показниками. Ми дійсно мали високі валові показники виробництва і порожні полиці магазинів. Що стосується дальшої політики аграрних перетворень, то вони здійснюватимуться на двовекторній основі. З одного боку, держава активно сприятиме переходу належних правових та економічних умов розвитку приватно-орендних, а також фермерських господарств, з другого - реструктуризації та підвищенню життєздатності колективних господарств. Невідкладним завданням є їх організаційно-економічна перебудова відповідно до змін, які відбуваються у землекористуванні. Цей процес має здійснюватися на еволюційній основі відповідно до конкретних умов кожного господарства.

Я проти штучного протиставлення господарств, які вже реорганізувалися, і тих, що зберігають стару структуру. Для організаційно-економічної перебудови всієї системи аграрних відносин, включаючи утвердження цивілізованого (державно-регульованого) ринку землі, запровадження іпотеки тощо потрібен тривалий час (здаймо: столипінська реформа була розрахована на 20 років). Допущені у цих питаннях перекоси треба виправляти, і негайно. Ще раз наголошую: аграрна політика держави - це перш за все глибоке реформування відносин власності, забезпечення товаровиробників вільним вибором форм господарювання. Тривала криза в аграрному секторі економіки, вкрай напружений його фінансовий стан вимагають рішучих кроків у створенні сприятливого для села загальноекономічного середовища, поглиблення спеціалізації й кооперування колективних підприємств і приватних господарств, особливо у сфері кормовиробництва та тваринництва. Про це також сьогодні докладно говорилось. Проте чимало висловлених пропозицій - у тому числі й тих, що знайшли відображення у проекті програми "Україна-2010" - знову-таки потребують більш вагомої і повної аргументації. І, насамперед, з точки зору технології застосування, оскільки вони не пов'язані належним чином з загальними макроекономічними процесами.

Інший напрямок державної політики - створення в Україні надійної системи енергозабезпечення. Я поділяю точку зору авторів Програми "Україна-2010" щодо того, що головна увага має приділятися розвитку власної енергетичної бази - реконструкції за державної підтримки підприємств вугільної промисловості, розширенню розвідки запасів нафти та газу, створенню власного паливно-ядерного циклу. Згідно з розрахунками, потреби народного господарства в паливно-енергетичних ресурсах покриватимуться у 2010 році з власних джерел на 66,4 відсотка порівняно з 47 відсотками у 1998-му. Над виконанням цих завдань потрібно серйозно працювати. Пріоритетом номер один має стати реалізація Комплексної державної програми енергозбереження, створення ефективного енергоринку.

Ще один, на мій погляд, дуже важливий та актуальний блок питань.

Усі ми, нарешті, зрозуміли те, що на межі тисячоліть розвиваємося і співіснуємо не в ідеальному міжнародному середовищі. Глобалізація економічного розвитку, усіх сторін життя має суперечливі й неоднозначні наслідки. З одного боку, вона поглиблює конструктивну конкуренцію, стимулює якісні перетворення в економіці, розширює можливості використання світових ресурсів, переваг міжнародного поділу праці. А з другого, маємо і вияви деструктивності, яка може спровокувати кризові явища, недобросовісну конкуренцію, спекулятивні атаки на валютно-фінансову та грошову систему держави.

Під час загострення світової фінансової кризи ми добре відчули це на собі.

Завдання завдань - усіма силами та засобами оберігати економічну безпеку, гарантувати цілісність та непорушність економічного простору держави, всебічно стимулювати розвиток національного ринку. Багато країн залишилися в сучасному світі аутсайдерами саме через недооцінку цих вимог, невміння чи небажання їх дотримуватися. Ця надзвичайно складна і багатоаспектна за своїм змістом проблема також ще чекає належного осмислення в наших наукових закладах.

Звертаюся з цього приводу до вчених-економістів, перш за все до вас, Іване Іларіоновичу та Валерію Михайловичу, з проханням внести до планів ваших інститутів відповідні корективи.

Не виключаю і втручання президії Академії наук.

Треба зрозуміти: без широкого, по-сучасному організованого, цивілізованого внутрішнього ринку вирватися з периферійної зони й утвердити себе як високорозвинута держава ми не зможемо. Слід усвідомити і те, що здійснення політики стимулювання внутрішнього ринку (а це ще одна пряма і безпосередня функція держави) не може сприйматися як відступ назад, повернення до надмірного патерналізму, закритої економіки. Так можуть думати люди, що звикли мислити лише в одній площині і бачити все тільки в білому чи чорному кольорах. Маю на увазі і критику на свою адресу після мого виступу на з'їзді УСПП, де я також порушував цю проблему.

Один з постулатів ринкової економіки, підвалини якої ми взялися розбудувати, полягає у тому, що вона не буває замкнутою. Її основні елементи - валюта, капітал, інвестиції, платоспроможний попит -інтернаціональні за своєю сутністю. Ви це добре знаєте. Це дає мені право ще раз застерегти: стратегія автаркії, кругова оборона та самоізоляція від зовнішнього світу - це політика, яка неминуче призведе до фіаско.

З урахуванням цих обставин особливого значення, як про це йшлося у виступі доцента І.Бураковського, набуває остаточне вирішення питань, пов'язаних з приєднанням України до системи ГАТТ/СОТ. Це сприятиме, з одного боку, повнішій реалізації експортного потенціалу наших підприємств, а з другого - залученню іноземних інвестицій. Вхідження України в сучасний цивілізаційний процес можливе лише на базі відкритості економіки. Ще раз повторюю: сценарій відгородження від зовнішнього світу, який відстоюється окремими політичними силами, недалекоглядний і небезпечний.

Водночас я виступав і виступатиму проти політики подвійного стандарту у сфері міжнародних економічних відносин. Ви подивіться, як західні країни ставляться до будь-яких дій, що можуть загрожувати їхньому внутрішньому ринку, як захищають свого товаровиробника вдома і за своїми межами. Нам потрібно ще вчитися цьому, не ставати, даруйте за вираз, на задні лапки перед кожним, хто дозволяє собі некоректні дії стосовно нашої економіки всупереч загальновизнаним міжнародним нормам.

І нарешті, чи не найбільш складна проблема, на якій я хотів би зупинитися. Вона стосується деяких аспектів соціальної політики. Вважаю за доцільне нагадати, що у доповіді "Шляхом радикальних економічних реформ" 1994 року стратегічною метою визнано утвердження в країні соціальної ринкової економіки, яка у кінцевому підсумку підпорядковуватиме всю діяльність своїх функціональних структур задоволенню матеріальних та духовних потреб людини. Однак за умов економічної кризи реалізація цих завдань у намічених напрямках та обсягах виявилася практично неможливою. Криза поглинала і продовжує поглинати всі фінансові ресурси суспільства.

Поступова стабілізація виробничих процесів та перехід економіки до фази зростання створює об'єктивні передумови для внесення істотних коректив і в цю сферу суспільного розвитку. Маю на увазі перш за все поєднання політики економічного зростання з активною і сильною соціальною політикою - випереджаючим підвищенням платоспроможного попиту населення, вартості робочої сили, посиленням мотивації до праці. Добре відома істина: соціальна складова економічних процесів виступає нині практично у всіх без винятку розвинених країнах визначальним чинником суспільного прогресу. Ми ж маємо щось протилежне. У надмірній диференціації доходів населення, штучному заниженні вартості робочої сили, низькому рівні соціальних витрат - джерело суспільної напруженості, перешкода у розвитку внутрішнього ринку, прискоренні та технологічному оновленні виробництва.

Вам відомо і те, що конкурентоспроможність продукції багатьох підприємств забезпечується, на жаль, не за рахунок інноваційного оновлення виробництва, а через штучне стримування розмірів платні, її невиплати. Внаслідок цього втрачено стимулюючу функцію заробітної плати, зведено до мінімуму її вплив на розвиток виробництва, прискорення науково-технічного прогресу. Економіка, що базується на низькій вартості робочої сили, не стимулює процес нагромадження, якісне відтворення робочої сили. У цьому випадку стримується й розвиток соціальної сфери, формування страхових фондів, ресурсів пенсійного забезпечення. Яким чином забезпечити, не вдаючись до інфляції, випереджаюче зростання заробітної плати та інших доходів населення? Я весь час порушую це питання, ставлю його перед вченими-економістами. Зокрема, це було в досить гострій формі зроблено мною ще у 1995 році на Всеукраїнській нараді економістів. Валерій Михайлович Геєць, фахівці Нацбанку та Мінекономіки відповідають: такий варіант неможливий.

Віктор Андрійович Ющенко винайшов навіть спеціальний термін - "грошовий навів", який за випереджаючого зростання платні нібито почне тиснути на валютний ринок.

"Ситуацію ми не утримаємо" - такі перестороги я чую щодня.

Але давайте знову повернемося до світової практики.

Присутнім добре відомо, що основою відродження Західної Європи і Японії у післявоєнний та наступні періоди були саме випереджаючий розвиток соціальної сфери, інвестиції в "живий капітал". "Оптимальна ефективність, - підкреслював автор "німецького чуда", канцлер ФРН Людвіг Ерхард, - може бути досягнута лише тоді, коли економічні цілі гармонійно поєднуються з соціальними". Йдеться не про суто теоретичну конструкцію, а реальну практику. За даними офіційної статистики, з 1965 по 1994 роки у промислово розвинених країнах заробітна плата зросла у 8,2 раза, а споживчі ціни - у 5,4. Тобто зарплата підвищувалася в 1,6 раза швидше. Відповідно зростали і реальні доходи населення.

Як я розумію, все те, чого Захід досяг за останні 25 років у розвитку власної економіки, базується якраз на цій основі, на базі випереджаючого зростання платоспроможного попиту населення.

А чому ж ми маємо жити за іншою логікою?

Життя чекає від науки вироблення надійної технології розв'язання цієї проблеми. Першочергове завдання, яке маємо будь-що вирішити вже цього року, пов'язане з погашенням усіх видів заборгованостей з заробітної плати та пенсій. Зрозумійте всю складність цієї проблеми. Це - понад 8 млрд. гривень, або майже 8 відсотків від ВВП. Для розв'язання цього питання потрібна ціла система заходів, яка включає в себе і часткову реструктуризацію наявної заборгованості, про що говорили у своїх виступах професор Е.Лібанова та доцент А.Колот. Скажу і про таке: розв'язати цю найгострішу соціальну проблему можливо лише спільними зусиллями виконавчої та законодавчої влади, а також профспілок. Поки що досягти такої узгодженості дій не вдається.

Погашення заборгованості має розглядатися не лише в суто соціальній площині. Це нині дуже важливий чинник загальної економічної стабілізації. Можна підрахувати: щороку близько 70 відсотків з цих виплат йде на придбання населенням товарів та послуг. Відповідним чином зростуть платоспроможний попит та обсяги виробництва. Після погашення заборгованості Кабінет Міністрів має завершити обґрунтування та ініціювати запровадження з 2000 року обов'язкового для всіх секторів економіки соціального стандарту - регульованого державою мінімуму погодинної заробітної плати. Таке завдання поставлено перед урядом ще рік тому, і я від нього не відступлюся. Передбачається, що прискорення динаміки заробітної плати буде забезпечуватися через механізм регулювання зазначеного стандарту. Йдеться про один з компонентів реформування системи оплати праці, яку ми маємо намір здійснити у найближчі два роки. Ви знаєте, як гостро стоїть ця проблема. Нинішні принципи організації оплати праці у багатьох випадках базуються на неринкових засадах. Вони недостатньо враховують особистий внесок працівника у результати роботи, що призводить до повної втрати стимулюючої функції заробітної плати, до сумнозвісної зрівнялівки. Політика зростання вартості робочої сили має тісно пов'язуватися з опрацюванням та запровадженням механізмів підвищення продуктивності праці. У багатьох розвинених країнах реалізація загальнонаціональних програм підвищення рівня життя народу через механізми зростання продуктивності праці стала нормою економічного життя. Я не розумію, чому ми зараз обходимо цю проблему. І чому, врешті-решт, показник продуктивності праці навіть не відображається в нашій статистиці.

На етапі економічного зростання особливої гостроти набуває здійснення регулюючих заходів у сфері зайнятості.

Ми почули чимало цікавого і ґрунтовного на цю тему. Але потрібні перш за все продумані і зважені рекомендації. Зокрема, щодо вирішення такого актуального і гострого питання, як зменшення прихованого безробіття. Сподіваюся, всім ясно, що за нинішніх його масштабів втрачають сенс розмови про підвищення матеріальної зацікавленості працівників у результатах праці, зростання вартості робочої сили. Навіть у концептуальному плані у нас немає спроб наблизитися до запровадження принципово нових, адаптованих до умов ринку соціальної інфраструктури та системи соціального самозахисту населення. Маю на увазі насамперед запровадження мінімальних соціальних стандартів, на основі яких держава може суттєво посилити дієвість регулювання соціальної сфери. Це ж стосується і реформування системи соціального страхування та проведення пенсійної реформи.

Так склалося, що Україна має найбільшу серед країн з перехідною економікою частку людей пенсійного віку стосовно працюючого населення. За мізерних розмірів пенсій, які до того ж несвоєчасно виплачуються, розрахунковий бюджет Пенсійного фонду перевищує 13 відсотків ВВП. Додайте до цього 1,2 млрд. грн. пенсій військовослужбовцям, що фінансуються з державного бюджету. Це - ще 1 відсоток ВВП. Всього 14 відсотків пенсійних виплат. У Росії, Білорусі, інших країнах СНД цей показник значно нижчий. Держава не може жити вище своїх можливостей, ресурси соціального попиту вичерпані. Однак критична межа, на порозі якої опинилася пенсійна система, не дозволяє відмахуватися від необхідності її реформування. Потрібно шукати ефективні рішення, і тут слово теж за економічною наукою. Поділяю у цьому зв'язку конструктивні пропозиції доповіді голови Федерації профспілок України Олександра Миколайовича Стояна з цих питань.

Всім нам потрібно глибше осягнути самим і роз'яснювати людям очевидну істину: доля реформ в Україні вирішальною мірою визначається спроможністю держави надати їм соціальної спрямованості. Населення має знати: цивілізований ринок, який ми прагнемо створити, соціальний вже за самим своїм змістом. Бо ставить у центр своїх системних зв'язків людину, задоволення її потреб та інтересів. Наявні в Україні протиріччя в цих питаннях - свідчення ще недостатньої зрілості ринкових відносин, які лише утверджуються. І долати їх потрібно не поверненням назад, до адміністративної системи (яка антигуманна за своєю сутністю), а істотним прискоренням ринкових перетворень, удосконаленням їх змісту. Це завдання складне, значно складніше, ніж нам раніше здавалося. Але ми його мусимо здійснити.

На завершення кілька необхідних, на мій погляд, слів про взаємовідносини України з МВФ, іншими міжнародними фінансовими організаціями.

На цих питаннях я вже неодноразово зупинявся. Перекоаний, що зазначені інституції об'єктивно зацікавлені у відтворенні на базі країн з перехідною економікою подібної до себе системи, а не відсталого суспільства "африканського" типу. І насамперед, тому, що навряд чи хочуть опинитися в системі несприятливих геополітичних координат, коли до нинішнього табору слаборозвинених країн додасться ще й група посткомуністичних держав. З урахуванням цього, гадаю, маємо не лише підстави для солідного діалогу з керівництвом МВФ, Світового банку, інших міжнародних структур, а й право розраховувати на їхню підтримку нашої стратегії реформ.

Шановні учасники конференції!

Ще раз повертаючись до документа, який ми розглянули, хочу наголосити на такому. Зміст і мета попереднього етапу нашого розвитку полягали в тому, щоб за нелегких умов перехідного періоду, економічної кризи та жорстких політичних протистоянь вижити як суверенна держава, поглибити реформи і прискорити їх проведення, не допустити відступу назад.

Нам передірали неминучу поразку у розв'язанні цих безпрецедентних за своєю складністю завдань. Однак сьогодні вже ясно: за всіх складнощів, які були і є, Україна не збочила з обраного шляху. Ми пройшли значний відрізок цієї дистанції. І те, що сьогодні є можливість вести на такому рівні предметний діалог про його підсумки та перспективи, це, погодьтеся, добра й обнадійлива ознака. Думаю, що у нас є всі підстави в основному схвалити запропонований проект програми "Україна-2010". З урахуванням пропозицій, висловлених на конференції, його потрібно доопрацювати. Звичайно, знайдуться скептики, які вважатимуть визначену перспективу нереальною, дехто взагалі сприйме все це як суто пропагандистську акцію. Що ж, кожному своє.

Комісія, яка опрацювала документ, була весь час відкритою для конструктивного діалогу. Можливості його продовження лишаються і зараз.

Незважаючи на певні розходження, у нас спільна позиція з Головою Верховної Ради щодо необхідності опрацювання єдиної Програми соціально-економічного розвитку держави на наступне десятиріччя. Базою такого документа могла б стати Програма "Україна-2010". Передбачається, що після доопрацювання проект Програми, який ми обговорювали, буде офіційно внесено на розгляд парламенту. Далі можна було б створити узгоджувальну комісію з народних депутатів, представників Національної академії наук, уряду та Адміністрації Президента, яка має у стислі строки підготувати його до розгляду на сесійному засіданні. Дуже важливо, щоб затвердження Програми не відкладалося.

Дуже важливо також не допустити, щоб ця робота стала приводом до поглиблення конфронтації між виконавчою та законодавчою гілками влади, зашкодила порозумінню, яке склалося між ними останнім часом. Консолідація всіх гілок влади, як і політичних сил, є, як всі ми добре розуміємо, визначальним чинником реалізації запропонованого курсу економічних перетворень. Повністю поділяю думку академіка В.Тация та професора Н.Кузнецової стосовно законодавчого забезпечення програми "Україна-2010".

Водночас я завжди стояв і стоятиму на тому, що економічні перетворення не можуть ставати предметом політичного торгу, використовуватися заради чийось політичних інтересів. Керуючись досвідом - як радянського, так і пострадянського періоду - треба усвідомлювати очевидне: поки економіка лишатиметься заручницею політики, будь-які надії на перспективи її розвитку і піднесення будуть марними. Україна має вступити у нове тисячоліття з всебічно аргументованим, насамперед з економічної точки зору, курсом свого розвитку.

Це питання великої ваги, це впевненість наших людей у завтрашньому дні, це і міжнародний авторитет нашої держави.

Урядовий кур'єр. - 1999. - 10 березня. - С. 3-5.